

Anselmus van Canterbury

Een van de eersten die van deze ontwikkeling van de kloosterscholen en kathedraalscholen profiteert, is Anselmus van Canterbury. **Met hem begint een methode van het denken dit zeer radicaal durft te zijn.** Hij houdt het immers voor mogelijk dat er in de cultuur van het christelijke occident ook mensen zijn die in hun geloofsovertuiging twijfelen. Iedereen persoonlijk is immers opgeroepen om tot een geloof in God te komen en dit geloof in het eigen leven ook verder vorm te geven. Daarom denkt Anselmus erover na of er met rationele middelen bewijzen te vinden zijn voor het bestaan van God. Van zijn hand hebben wij dan ook **het eerste zogenaamde 'Godsbewijs'**, dat hij in één van zijn geschriften heeft ontwikkeld en dat tot in onze dagen de denkers (gelovigen en ongelovigen) blijft boeien. Anselmus is het die als eerste de **methode van het 'pro et contra'**, argumenten vóór en argumenten tegen een stelling op een rationele manier weet uit te bouwen. Daarom wordt hij ook wel de **'vader van de scholastiek'** genoemd. Hij neemt de polariteiten van geloof en verstand ('fides et ratio') serieus en probeert met rationele middelen een brug tussen beiden te bouwen. Hij zelf heeft dit met de formule van **'fides quaerens intellectum'**, 'het geloof zoekt naar verstandige verantwoording', omschreven. Daarmee heeft hij een springplank gebouwd die tot in onze tijd reikt en niets aan actualiteit heeft verloren.

1) Kernpunten uit het leven van Anselmus:

- Anselmus wordt in 1033 n. Chr. in Aosta (Noord-Italië) geboren;
- 1056: vertrek uit zijn geboortestreek en tocht naar Frankrijk;
- 1059: Aankomst in het klooster Bec in Normandië (Noord-Frankrijk), waar hij een jaar later als monnik intreedt; hij studeert aan de kloosterschol en wordt assistent van abt Lanfranc;
- Anselmus wordt prior in het klooster Bec; hij schrijft gebeden en meditaties; in 1076 vervaardigt hij het werk 'Monologion' en in 1077/1078 het zogenaamde 'Proslogion';
- 1078: Anselmus wordt abt van het klooster (hij schrijft 'De veritate' en 'De libero arbitrio');
- 1093 Anselmus wordt tot aartsbisschop van Canterbury benoemd en vertrekt naar Engeland;
- Tussen 1097 en 1100 gaat Anselmus wegens de investituurstrijd in ballingschap; daar schrijft hij het werk 'Cur Deus homo';
- In 1100 keert hij terug naar Canterbury maar moet tussen 1103 en 1106 een tweede keer een ballingschap aanvaarden; na het einde van de investituurstrijd in 1107 keert Anselmus terug naar Canterbury;
- Anselmus sterft – 76 jaar oud - in 1109.

2) Het 'Monologion'

1076 schrijft Anselmus zijn eerste louter filosofisch werk, het '**Monologion**' ('**Alleenspraak**'). Wat het meest in dit werk opvalt is haar **methodisch principe**. Nooit eerder was er geprobeerd om voor de belangrijkste geloofswarheden bewijzen te vinden die **alleen op het fundament van de rede** waren gebouwd. Ook de hulp van kerkelijk erkende autoriteiten werd niet nodig geacht. Anselmus geeft in de proloog de reden voor deze werkwijze aan:

“Vele broeders hebben mij vaak en dringend verzocht, dat ik de stof die ik in discussie met hen over het beschouwen van het goddelijke wezen en thema’s die daarmee samengaan, in de gewone taal heb voorgedragen, nu ook als hulp voor hun meditatie ga opschrijven. Daaromtrent gaven zij mij [...] de volgende adviezen: er moest niets met beroep op de heilige Schrift plausibel worden gemaakt. Het bewijs voor de resultaten van het verschillend onderzoek moest veel meer – door duidelijke taal, algemeen te begrijpen argumenten en door ongecompliceerde voordracht – de noodzakelijkheid van het rationele overleg kort en dwingend blootleggen [...].”

Het programma voor Anselmus' werkwijze is dus het '**fides quaerens intellectum**' – 'het geloof dat naar inzicht verlangt'. In het 'Monologion' ontwikkelt Anselmus op een zeer scherpzinnige wijze een **rationele reconstructie van de triniteitsleer**. Daarin wil hij laten zien hoe God in zichzelf relaties kan toelaten en hoe deze differentiaties op zichzelf betrekking hebben. In het middelpunt staat daarom **het 'hoe' van de goddelijke werkzaamheden**, enerzijds in God zelf, anderzijds in richting en betrekking tot de schepping. Zo ontwikkelt het Monologion een Godsleer, een scheppingsleer en een theologische antropologie om ook aan te geven welke plaats de mens in het geheel van dit proces inneemt.

Anselmus gaat zo ver te beweren dat wij met rationele argumentatie kunnen inzien dat God drievuldig moet zijn. De verschillende stappen in dit kenproces zet hij vooral door taalanalyse van 'woord' en 'beeld' uiteen. Wij kunnen volgens Anselmus weten dat God zichzelf weet, maar wij kunnen niet weten hoe Hij zichzelf weet. Dat geldt eveneens voor de Triniteit. Wij kunnen weten dat God trinitair is, maar niet hoe Hij trinitair is. Dit '**hoe**' weten wij niet precies. Daardoor wil Anselmus weliswaar zijn primaire intentie van de rationele doordringing niet opgeven, maar wel ook de grenzen aangeven, die geen uiterlijke grenzen zijn, maar grenzen omtrent de kennis zelf, want wij kunnen zelfs deze onbegrijpelijkheid van God nog inzien: "Comprehendit incomprehensibile esse." ("Het is te begrijpen dat er iets is dat onbegrijpelijk is.") (Monologion, 64). Want als het juist is dat God boven en buiten alles is, dan kan dit enkel consequent worden gedacht, wanneer dit ook voor het menselijke inzicht geldt.

3) Het ontologisch Godsbewijs

Op zijn zoektocht naar helderheid over het bestaan van God, vindt Anselmus tenslotte **één argument** dat hij afleidt uit het menselijke denken over God zelf. Is het mogelijk – zo de vraag – of de mens in zijn eigen denken aanwijzingen vindt die hem

het bestaan van God zelfinzichtelijk voor ogen houden? Om dit aan te tonen kiest Anselmus voor een indirect bewijs, dat wil zeggen hij haalt de uitspraak van de dwaas uit psalm 53 aan: “De dwaas spreekt in zijn hart: ‘Er is geen God’.” Dit is de premisse die ‘ad absurdum’ aangetoond moet worden. De bisschop van Canterbury nu probeert deze uitspraak niet te weerleggen door allerlei aanwijzingen in de natuur of de ordening van de kosmos te vinden. Nee – hij kiest voor een heel andere methode. Hij onderzoekt het denken van elke mens en dus ook het denken en de uitspraak van de dwaas die het resultaat zijn van zijn denken.

- **Tekst: Anselmus, Proslogion, 2-3** -

“Daarom, Heer, Gij die aan het geloof inzicht verleent, laat mij inzien, in de mate dat Gij het heilzaam acht, dat Gij zijt gelijk wij geloven en dat zijt wat wij geloven. Welnu, wij geloven dat Gij iets zijt waarboven niets groter gedacht kan worden.”

Of bestaat een dergelijke natuur dan niet aangezien de *dwaas in zijn hart heeft gezegd: ‘Er is geen God’*? Nochtans diezelfde dwaas, wanneer hij juist dit wat ik zeg ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’ hoort, verstaat stellig wat hij hoort; en wat hij verstaat is in zijn verstand, ook al ziet hij niet in dat dit ‘is’. Want dat een ding in het verstand is, is niet hetzelfde als inzien dat dit ding bestaat. Want wanneer een schilder van tevoren bedenkt wat hij maken zal, dan heeft hij dit wel in zijn verstand, maar hij ziet nog niet in dat datgene wat hij nog niet gemaakt heeft, bestaat. Wanneer hij het evenwel al geschilderd heeft, dan heeft hij het in zijn verstand en ziet hij ook in dat wat hij al gemaakt heeft, bestaat. Zo dan wordt ook de dwaas ervan overtuigd, dat ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’ op zijn minst in het verstand is, omdat hij dat, wanneer hij het hoort, verstaat, en al wat verstaan wordt in het verstand is. En zeker kan ‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ niet in het verstand alleen zijn. Want indien het uitsluitend in het verstand is, dan kan men denken dat het ook in werkelijkheid is, hetgeen groter is. Indien dus datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ alleen in het verstand is, dan is precies ‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ datgene waarboven wél iets groter gedacht kan worden. Maar dat is zeker onmogelijk. Bijgevolg bestaat zonder enige twijfel ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’ zowel in het verstand als in werkelijkheid.”

De brug die hij nu bouwt is ten eerste een begrip van God. God – zo Anselmus – is dat, waar boven niets groters gedacht kan worden (**‘quo maius cogitari non potest’**). Dit is een dynamisch begrip, en wel in het denken zelf. Het gaat hier immers niet om een superlatief van een ding buiten het denken, dat elk ogenblik nog groter, nog volmaakter, nog rechtvaardiger gedacht kan worden. Nee – in Anselmus’ bewijsvoering blijven wij voorlopig in het denken zelf: want de dwaas had gezegd dat God niet is. Dat betekent dus volgens Anselmus’ definitie, dat die dwaas dus zegt dat er niets is waar boven niets groters gedacht kan worden. Maar doordat hij dit zegt, geeft hij te kennen dat hij dit begrip ‘waar boven niets groters gedacht kan worden’ wél begrepen heeft. Dit is dus wél in zijn denken. Dit betekent nu dat juist dit begrip niet alleen in het denken kan zijn – want volgens de definitie overstijgt God altijd elke gedachte. **Dat ‘waar boven niets groters gedacht kan worden’, is dus ook in werkelijkheid, want dat is altijd groter dan alleen in het denken te zijn.** En zelfs

als de dwaas dit weer in zijn denken zou meedenken (als iets dat gedacht is), dan is de reële existentie van God altijd nog groter. Zodoende 'dwingt' het denken van 'dat waar boven niets groter gedachte kan worden' feitelijk vanzelf tot het inzicht dat God niet alleen in het denken maar ook in werkelijkheid is.

Over dit godsbewijs is veel gedacht en geschreven. Reeds de monnik **Gaunilo** – een tijdgenoot van Anselmus – heeft hierop de nodige kritiek geleverd. Ook daar heeft Anselmus dan van zijn kant weer een antwoord op gegeven. In de 13^e eeuw was ook **Thomas van Aquino** niet overtuigd van dit godsbewijs (vgl. S.th. I, 2, 1 ad 2). De sterkste tegenstand heeft later **Immanuel Kant** geleverd, die erover sprak dat het denken aan 100 geldstukken (100 Taler) nog niet insluit dat deze 100 geldstukken dan ook in de werkelijkheid bestaan. Maar volgens **G.W.F. Hegel** heeft Kant hier denkinhoud en denken niet uit elkaar gehouden. Hegel noteert op de opmerking van de 100 Taler: “Dat ist richtig. Was nur vorgestellt ist, *ist* nicht, ist aber auch kein wahrhafter Inhalt. Ein Gedachtes, dessen Inhalt das Denken selbst ist, ist eben dies, sich zum Sein zu bestimmen; was nicht *ist*, ist nur unwahre Vorstellung. Davon ist aber hier nicht die Rede, sondern von dem reinen Denken; es ist dies auch gar keine Neuigkeit, dass sie verschieden sind, - das wusste Anselm ebensogut. – Gott ist das Unendliche, wie Leib und Seele, Sein und Gedanken auf ewig verbunden sind; dies ist die spekulative, wahrhafte Definition von Gott. Dem Beweise, den Kant kritisiert, so wie es noch jetzt nach seiner Art Gang und Gäbe ist, fehlt nur die Einsicht in die Einheit des Denkens und Seins beim Unendlichen.” (Hegel, Vorlesung zur Geschichte der Philosophie, II, Werke 19, Suhrknmp, 559). – Hegel ziet hier dus wel beter dan Kant de kracht van de argumentatie van Anselmus, want Anselmus spreekt over het denken en niet over een superlatieve denkinhoud; Hegel heeft echter ook de neiging om Anselmus' argument in zijn eigen speculatief systeem in te bouwen.

Anselmus is vooral vanwege dit godsbewijs beroemd geworden, maar vandaag de dag ziet men ook dat zijn sterke rationele methode die hij al in het 'Monologion' had ontwikkeld, zeer behulpzaam kan zijn in de discussies rond 'geloof en rede', zoals die in het debat van een empirische wetenschappelijkheid in onze dagen veel naar voren komen.

Bovendien heeft de bisschop van Canterbury ook de beperkingen van zijn eigen redeneringen gekend, zodat hij bepaalde geloofswaarheden beslist niet in een rationele discours wilde laten oplossen. Eén van die fundamentele geloofsvraagstukken is dan ook de telkens terugkerende vraag “waarom God mens is geworden”, en niet door een eenvoudig woord of andere handeling de verzoening met de mensen tot stand heeft gebracht. Aan het einde van zijn leven schrijft Anselmus daarom de **dialog** “**Cur Deum homo**”, die de beroemde “satisfactie-leer” (alleen een Godmens is in staat de verzoening van de mensen met God tot stand te brengen) uiteenzet.